

ВСТУП

Актуальність дослідження творчості Григорія Савича Сковороди (1722-1794) полягає у пошуку самоідентичності філософської традиції в Україні. Особливо в сучасному історичному контексті виникає гостра потреба закласти фундамент оригінального стилю філософування, який стане підставою оформлення національної та культурної ідентифікації українців на фоні світової філософської думки.

Тому, для нашого дослідження є важливим окреслити особливість філософування Г. Сковороди, як парадигму, для становлення оригінальної української філософської думки. Зокрема, релігійна російська філософія, у її провідних представниках, має підстави саме у релігійно-філософській парадигмі Сковороди. Отже, актуальність даного дослідження полягає у тому, щоб розкрити ті особливі аспекти у творчості Сковороди, які зазвичай упускаються дослідниками його творчості або, які згадуються ними лише побіжно. Тому, на нашу думку, цими особливими аспектами у творчості Сковороди є його релігійні, або богословські погляди, що базуються на патристичній традиції. Таким чином, богословський світогляд Сковороди, що іде в руслі патристичної традиції, складає передумови і підстави його творчості. І тому, новизна даного дослідження полягає у тому, щоб творчість Сковороди проаналізувати не лише як зразок філософського мислення, а й також як феномен богословської думки, що вплинув на роздуми філософа.

Через те, що творчість Сковороди окреслює буття у багатьох його проявах, а обсяг даного дослідження обмежується певними формальними рамками, то в нашому аналізі ми звернемо увагу лише на антропологічний аспект його творчості, який є базовим для всієї творчості Сковороди. Тому, об'єктом нашого дослідження є пошук прямих впливів та посилянь на патристичну традицію в антропології Сковороди. Крім того, де немає певності щодо прямого впливу святих отців на антропологічне вчення Сковороди, ми будемо ілюструвати богословські елементи в його антропології, що перегукуються із святоотцівським вченням. Таким чином, предметом даного дослідження є розкриття антропології Сковороди, як приклад богословської антропології, що базується на глибокому релігійному досвіді та патристичній традиції.

З точки зору об'єкту та предмету нашого дослідження, метою даної дипломної роботи є аналіз вчення Сковороди про людину в світлі святоотцівської антропології, а також виявлення патристичних впливів на його антропологію. Тому, зважаючи на поставлену мету, її досягнення буде проходити через розв'язання наступних завдань:

- розкрити вчення Сковороди, щодо виникнення-походження людини як творіння Божого і звідси її добрий природний стан, який потрібно розвивати засобами виховання;
- окреслити вчення Сковороди про остаточну мету людини, що полягає у розвитку доброї людської природи до істинної людини, як процес обоження та покликання Богом людини до щастя;
- проаналізувати подвійну структуру людини у антропологічному вченні Сковороди через призму біблійного вчення про людину як перехід від зовнішньої до внутрішньої людини;
- розкрити вчення про людину, як образ і подоба Божі, у святоотцівській традиції з виявленням схожих елементів у антропології Сковороди, зокрема у вченні про ум, свободу та чесноти.

З огляду на поставлені завдання, дана праця поділяється на три розділи, які логічно розкриватимуть поставлену мету дослідження. У двох перших розділах буде проаналізовано антропологічні погляди Сковороди, які переплітаються із біблійним та

святоотцівським вченням про людину.

У першому розділі, який уводить у проблематику антропології Сковороди, ми розглядатимемо метафізичну структуру людини у вченні Сковороди. Даний розділ окреслить ввідні та базові погляди Сковороди на людину, з точки зору її походження і життєвої мети.

Другий розділ окреслюватиме, вже безпосередньо, антропологічне вчення Сковороди. Згідно його антропології, людина має подвійну природу: зовнішню та внутрішню. І завдання людини полягає у тому, щоб розвиватись від зовнішньої людини до внутрішньої. Третій розділ, на відміну до двох попередніх розділів, де основним предметом дослідження є антропологія Сковороди, зміщує акцент на святоотцівську антропологію. Таке зміщення пов'язане з тим, щоб показати, що творчість Сковороди не лише має вплив патристичної традиції, а й виявляється дуже близькою їй по духу. Таким чином, в останньому розділі нашої праці буде проведено порівняльний аналіз вчення про людину, як Образ і Подобу Божі у святоотцівській традиції і в релігійно-філософському вченні Сковороди.

Тому, в даній дипломній роботі застосовано наступні методи дослідження: аналітичний, синтетичний, індуктивний, дедуктивний, співставлення та порівняння.

Для висвітлення теми нашої дипломної роботи, ми використовуємо декілька специфічних термінів і понять. Зокрема, це «патристична [святоотцівська] традиція» і «патристика», під цими поняттями розуміємо сукупність вчень і поглядів отців і вчителів Церкви в період від II до VIII століть. Також, в роботі присутні специфічні терміни вчення Сковороди. Зокрема, поняття «благое народження» потрібно розуміти не як пантеїстичну присутність Бога в людині, а як покликання людини Богом до щастя і добра, яке людина вільно і з Божою благодаттю може розвивати або добровільно втратити. Інші специфічні терміни будуть мати пояснення в тексті роботи.

Щодо використаної літератури, то в нашому дослідженні ми використовуємо джерела у двох планах. По-перше, це література, що стосується творчості Сковороди, а по-друге, джерела, що розкривають святоотцівську традицію.

Відносно творів Сковороди, то в тексті роботи використано переклад трактатів та листів Сковороди, що видані двотомником у 1994 р. в Києві. При цьому, в ході написання роботи, переклад постійно звірявся із оригінальним текстом, що виданий у 1976 р.. Щодо критичної літератури по творчості Сковороди, то ми посилаємось на дослідження таких відомих сковородинознавців, як В. Ерн, Д. Багалій, Д. Чижевський, В. Шевчук, М. Попович, І. Мірчук, В. Ушкалов та інших.

Аналіз патристичної традиції зроблений за допомогою опрацювань святоотцівських джерел та досліджень видатних патристів. До першого виду літератури належать оригінальні святоотцівські твори взяті із «Добротолубія», збірників творінь святих Отців та інших. Щодо другого, то сюди відносимо дослідження патристичної спадщини такими патристами, як А. Позов, о. К. Керн, о. Г. Флоровський та інших.

В дипломній роботі ми не розкриваємо всю повноту релігійно-філософського вчення Сковороди про людину і відшуковуємо всі можливі впливи святоотцівської традиції.

Однак, дана робота не претендує на усесторонній аналіз антропології Сковороди, скоріше тут головна мета полягає у тому, щоб розкрити постать і вчення Сковороди, але під новим кутом зору. Бо цей новий кут зору стає спробою ще одної відповіді на питання пошуку української філософської ідентичності, яка має базуватися на патристичній традиції. Тому в цьому аспекті дана дипломна робота поставлену мету досягнула.

ВИСНОВКИ

У даній дипломній роботі проведено дослідження антропології Г. С. Сковороди з виявленням впливів на неї святоотцівської традиції. Тому, наше дослідження виявило новий суттєвий аспект у творчості Сковороди, який полягає у богословському, за своїм характером, мисленні Сковороди, що дуже часто не береться до уваги його сучасними дослідниками.

В першому розділі дипломної роботи проаналізовано вплив святоотцівської традиції на антропологію Сковороди в контексті його бачення походження і покликання людської особи. Тобто, бачення Сковородою початкового, від природи доброго, стану людини – доброго народження, і бачення остаточної мети людини – щастя, через благодарення та обоження.

З'ясовано, що під добрим народженням Сковорода розуміє природний потяг людини до добра, до котрого особу потрібно вести шляхом батьківського виховання, де роль батька може відігравати вчитель. В антропології Сковороди, джерелом доброго народження людини є благодать Божа. Такі ж думки ми спостерігаємо і в святих Отців, зокрема в св. Атанасія Великого, св. Григорія Богослова, а також у антропологічному вченні св. Івана Дамаскина. Згідно з св. Григорієм Богословом, Бог створив людину і в ній закладено пошук шляхів, які ведуть до Нього. При плеканні і вихованні у християнській праведності, людина має можливість бути причасником божественного просвітлення і отримати вінець благодаті. Добра природа людини, згідно з Сковородою, це не пантеїстична присутність Бога в особі, а вона має тварний і благодатний характер.

Важливим моментом у антропологічному вченні Сковороди, щодо доброго народження, є поняття «серце». Як було досліджено, спостерігаються безпосередні посилення антропології Сковороди на святоотцівські твори саме тоді, коли мова йде про серце. Сковорода вживає біблійний термін «серце» у тому ж значенні, що й Климент Олександрійський, Ориген, св. Григорій Богослов, св. Григорій Ниський, св. Августин, Псевдо Діонісій Ареопажит.

Також, важливим елементом у філософії Сковороди, котрий залишився непоміченим у дослідників його творчості, є засіб, який спричинений розвитком доброї природи та осягнення істинної людини в собі – вдячність-благодарення. Під вдячністю-благодаренням Сковорода розуміє містично-молитовне відношення людини до Бога. Тут ключовим аргументом щодо глибокого переживання вдячності у своєму житті є особистий містичний досвід Сковороди. Хоча, потрібно зазначити, що вживання цієї категорії у філософії Сковороди не має сакраментального характеру поняття Євхаристії у святоотцівському значенні. Однак, поняття вдячності-благодарення, у вченні Сковороди, має відверто богословський характер, коли це вчення розглядати через призму літургійно-містичного життя філософа. У цьому ж контексті, до «богослов'я» Сковороди також можна віднести вчення про обоження та щастя людини, яке має прямий вплив святоотцівської традиції.

В другому розділі було проаналізовано антропологічне вчення Сковороди з пошуком впливів патристичної традиції. Тому, щодо прямого чи опосередкованого впливу святих Отців Церкви на антропологічне вчення Сковороди, то тут ми маємо незаперечні факти, що в святоотцівській літературній спадщині присутнє вчення про подвійну природу людини саме в такому християнському контексті, як це ми спостерігаємо у Сковороди. Ще Філон Олександрійський у своїх трактатах розвиває у платонівському дусі теорію про подвійну природу людини. Також вчення про внутрішню людину знайдемо майже в усіх

Отців Церкви: від Климента Олександрійського та св. Григорія Ниського до представників аскетичної — св. Макарія Єгипетського та св. Антонія Великого. Однак, у питанні, що стосується вчення про зовнішню людину у філософії Сковороди і співставлення його з святоотцівським вченням, то тут ми стикаємось із певною проблемою антропологічного характеру. Бо хоча Сковорода і розглядає зовнішню людину саму по собі, як складову цілісної особи, однак із негативної точки зору. А святі Отці розглядали цілісну особу, разом із її зовнішнім виявом – тілом, добрим за своєю природою, бо воно створене Богом. Проте, негативний аспект щодо тіла, як негативного явища, присутній в святоотцівській традиції з огляду на гріхопадіння людини.

Тому, святоотцівський вплив на антропологічне вчення Сковороди проявляється двоюко. По-перше, в контексті його вчення про зовнішню людину, але з тою увагою, що Отці Церкви мають негативне ставлення до тілесного вияву особи [зовнішня людина], лише в світлі вчення про гріхопадіння. По-друге, в контексті його вчення про внутрішню людину, яка розвивається через спілкування з Богом.

У третьому розділі нашої дипломної роботи було проведено порівняльний аналіз антропологічного вчення святих Отців і антропологічного вчення Сковороди, щодо бачення людини, як образу і подоби Божих. В основу структури даного розділу було взято вчення св. Івана Дамаскина, котрий розглядає образ Божий, як ум [розум] і свободу, подобу Божу, як чесноти.

Щодо образу Божого в людині, який виявляється через ум, то головна функція ума, згідно з апостолом Павлом та деякими Отцями, полягає у тому, щоб перейти від споглядання речей видимих до споглядання речей невидимих і пізнання Бога. Через це пізнання, сам ум преображається і також преображає душу особи. У схожому контексті роль ума бачить Сковорода, зокрема він вказує, що життєва ціль особи полягає в тому, щоб її ум вийшов поза тілесну оболонку у духовний світ споглядання Бога.

Щодо образу Божого в людині, який проявляється через свободу, то можна виокремлювати багато аспектів у вченні про свободу в святоотцівській творчості, однак підсумовуючи їх усіх, ми виокремимо лише практичний аспект свободи. Бо згідно з святими Отцями, весь зміст людського життя полягає у житті в свободі, яка найбільше проявляється в подвигах, практичній діяльності та відповідальності.

Так само і в Сковороди є багато аспектів щодо означення поняття свободи, проте найбільш змістовним виявляється практичний аспект. Зокрема, коли він аналізує моральне життя людини, є постійне зусилля особи щоб залишатися свobodною від пристрастей. Серце людини завжди перебуває у напрузі, щоб вести боротьбу з людськими немочами, щоб мати статус вільної особи з Божественним покликанням.

Таким чином, у антропології Сковороди, поняття ума і свободи, потрібно розглядати в контексті їх належності до образу Божого в людині. А тому, його антропологію, цілком виправдано, можна вважати створеною під впливом святоотцівської традиції.

Щодо подоби Божої в людині – чеснот, то як було показано в тексті роботи, Сковорода у цьому контексті показує себе радше як богослов, а не філософ. Бо основна мета людини – щастя, згідно з Сковородою, полягає в чеснотливому житті, яке веде до обоження. Це твердження, на нашу думку, було взято прямо із святоотцівської христології, зокрема Максима Ісповідника.

Таким чином, роблячи підсумки з усієї дипломної праці, потрібно сказати, що дане дослідження не окреслює все багатство антропології Сковороди, однак розкриває богословський тип мислення тої особи, яку всі сучасні дослідники розглядають,

виключно як філософа. Тому, аналіз представлений у даній дипломній роботі намагався додати певні штрихи до дослідницької спадщини видатного мислителя, для того, щоб подальші дослідження його творчості не грішили односторонністю і неправдивістю.

План

Вступ

Розділ 1. Метафізична структура людини в антропологічному вченні Г. С. Сковороди

1.1. Походження людини

1.1.1. Природний стан людини: божественність і «благое народження»

1.1.2. Виховання доброї природи

1.1.3. Кордоцентризм Сковороди

1.2. Мета людини

1.2.1. Засіб для розвитку доброї природи до істинної людини – вдячність

1.2.2. Нове народження і нове творіння, як преображення і обоження

1.2.3. Щастя в Сковороди і святоотцівський евдаймонізм

Розділ 2. Антропологічні погляди Г. С. Сковороди

2.1. Подвійна природа людини

2.2. Зовнішня людина

2.3. Внутрішня людина

Розділ 3. Порівняльний аналіз поглядів святих отців і Г. С. Сковороди про людину, як образ і подобу Божі

3.1. Образ Божий в людині: ум

3.2. Образ Божий в людині: свобода

3.3. Подоба Божа в людині: чесноти